

F.R.A.T-76.1.1579

EESTI NSV MINISTRITE NÕUKOGU RIIKLIK EHTUSKOMITEE
VABARIIKLIK RESTAUREERIMISVALITSUS

MONUMENTSKAITSEAME
ARHIIV
P-1738

OBJEKT: Vaabina vasalllinnus

ŠIFR. NR.: _____

TELLIJA: ENSV MN Riiklik Ehituskomitee

Arhitektuurimälestiste Kaitse Inspektsioon

TEOSTAJA: Vabariiklik Restaureerimisvalitsus

Ajalooline õiend

Vaabina vasalllinnuse kohta

Juhataja: V. Saks *[Signature]*

Peainsener: K. Alusa *[Signature]*

Projekt-jaoskonna juhataja: A. Jõnassar *[Signature]*

Peaspetsialist ajaloo alal: U. Hermann *[Signature]*

Peaspetsialist arhitektuuri alal: *[Signature]*

Objekti autor: A. Lääs

Proj. peainsener: R. Parts *[Signature]*

V A A B I N A V A S A L L I L I N N U S

Asukoht: Võru rajoonis, Sõmerpalu külanõukogus, Vaabina asunduses.

Linnuse ala mõõtmeid ei ole võimalik määrata.

Linnuse ala keskmine absol. kõrgus 103 m.

A j a l o o l i n e ü l e v a a d e.

Mitmed uurijad, nagu Löwis of Menar jt. on kahelnud Vaabina vasallilinnuse olemasolus ja asukohas, küllap enamasti asjaolul, et keskajal nimeliselt mainitud linnusest pole tänapäeval jälgigi jäänud ja neile polnud tuntud hilisemal ajal arhiivides avastatud dokumentaalsed allikad. On kaldutud isegi arvama, et selline salapärane linnus võis asuda naabermõisa - Linnamäe alal¹⁾, millele viitab mõisa nii eesti- kui ka saksakeelne nimi ja milline ala kuulus varemalt Vaabina külge. Siiski on 19. saj. alguses usin mineviku mälestusmärkide uurija Körber suutnud tõestada linnuse olemasolu Vaabina mõisa alal, sest tema päevil oli seal märgata veel rusukuhilat ja kraave²⁾.

Kuid veelgi enam tõendusi Vaabina linnusest toovad va-
rajasemad, tookordsetele uurijatele veel tundmatud allikad, nagu 1582. a. Tartu staarostkonna inventari nimistu³⁾ ja eriti väärtuslik 1590. a. nn. leedu meetrika. Viimases on suure täpsusega kirjeldatud tookordse mõisa ehitused, mille-

1) L. von Stryk. Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands I, Dorpat 1877, lhk. 200-202.

2) Ed. Ph. Körber. Vaterländische Merkwürdigkeiten I, 1802, lhk. 383, käsikiri TA Fr. R. Kreutzwaldi nimel. Riiklikus Kirjandusmuuseumis.

3) Inventarium der Starostei Dorpat 1582, lhk. 89. Koopia TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Riiklik Kirjandusmuuseum ŌES, M : A 168 : I edaspidi tsit. Inv. Star.

de seas leidus veel vana Tiesenhausenite kivihoone vare - meie poolt otsitav Vaabina vasallilinnus. Jääb mulje, et see kujutaski tookord väga laialdaselt levinud nn. kindlustatud elamu tüüpi linnust. Leedu meetrikas antud koha kirjeldus langeb teatavas osas kokku Vaabina mõisa alaga.

Vaabina kuulus juba varasemast ajast Tartu piiskopkonna mõjuka vasalli Tiesenhausenite soole, kelle peamised valdused asusid Riia peapiiskopkonnas ja Tartu piiskopkonna lääneosas Kavildas ja Kongutas. Tiesenhausenid laiendasid oma valdusi ka piiskopkonna lõunaosas Vaabinani. 1419.a. on juttu "Uldemetze vakust"⁵⁾, millest on pärit ka koha saksa-keelne nimi Uelzen. Eestikeelne Vaabina nimi on arvatavasti tuletatud Fabian von Tiesenhauseni nimest.

1513.a. kuulus Vaabina Fromhold von Tiesenhausenile, kellele veel peale nimetatud mõisa kuulusid Riia piiskopkonnas: Berzaune, Kalmava, Tirza ja Tartu piiskopkonnas: Kavilda, Uderna ja Restu. 9.septembril 1522.a. toimunud valduste jagamisel sai Vaabina üks Tiesenhausenite poegadest - Fabian⁶⁾, kelle eesnimest on tuletatud 16.saj. koha eestikeelne nimi - Vaabina. Fabian suri 1558.a.

Millal Vaabina linnus ehitati, pole teada. Ehitajana mainib ajaloolane Arndt üht Tiesenhausenit⁷⁾. Võib oletada, et koht kindlustati õige varakult, sest tookordseis oludes, kus piiskopkonda ähvardasid sagedasti venelaste sissetungid ja talupoegades tundus käärivat rahutut vaimu oma feodaalisandate vastu, võidi vaevalt leppida kindlustamata eluase meta. Pealegi tunti Tiesenhauseneid linnuste rajajana kõikjal, kus olid nende valdused.

4) Литовская метрика 1590, стр.377, Центр.Гос.Архив Древних

5) АКТОВ, Москва f. 389 ст. 577.
K.v.Löwis of Menar. Burgenlexikon für Alt.Livland, Riga 1922, lhk. 119.

6) Stryk. Beiträge ... lhk. 200.

7) K.v. Löwis of Menar. Burgenlexikon lhk. 119.

Vaabina linnust mainitakse 1555.a. linnuste nimestikus⁸⁾, kus ta esineb 4 teise Tartu piiskopkonna aadlilinnuse - Rannu, Konguta ja Kavilda kõrval. (Nobilium Episcopatus Dorpatens arces: 1.Rannen, 2.Congtal, 3.Kawelecht, 4.Ultzen Thiesenhausiorum⁸⁾).

Vaabina sattus Vene-Liivi sõjasündmuste ajalukku 1558.a. vististi ainult seetõttu, et siitkaudu taganesid Kirumpää laagrist Valga poole orduväed, kes mõne aja viibinud Vaabina juures laagris⁹⁾. Veel 4.juulil viibinud ordumeister Fürgtenberg Vaabinas. Renner kirjeldab sündmusi küllaltki üksikasjaliselt¹⁰⁾. Tema teateil tunginud venelased laagrisse. Vene kroonikate teateil¹¹⁾ saanud samal sõjakäigul mõlemad kohad kannatada. Kroonika mainib järgmist: "Paljudel linnustel, nagu Alukmel, Sõmerpalul (Korslav), Babinil (Vaabina), Tartul, Rakverel, Kärknal, Kongutal, Laiusel, Narval, Askislusel (Kiltsil) põletati eeslinnad, külad ja vallid ning inimesed võideti ja võeti vangi".¹²⁾ Arvatavasti samal ajal põletati ka linnus. Maa sattumisel Poola valitsuse alla on Vaabina linnus varemeis. 1582.a. koostatud Tartu staarostkonna inventari nimistu teatab linnuse kohta järgmist¹³⁾ "Vaabina, üks kivist maja, varemalt Fabian Tyzenhauzenile kuuluv, praegu kokku kukkunud ja muruvallidega kaetud. Vallid ümber selle rajasid sakslased kui moskvalased seda piirasid".

Poola võimude poolt kujundati Vaabinast tulundusmõisa ja 1588.a. lubati tagastada mõis Fabian Tiesenhauseni poja pojale Heinrich von Tiesenhausenile¹⁴⁾ kuid millegi pärast ei jäänud Vaabina nende omandusse.

8) Archiv für die Geschichte Liv-, Ehgt- und Curlands, Bd. VI Reval 1851, lhk. 126.

9) Hans Kruus. Vene-Liivi sõda 1558-1561, Tartu 1924, lhk. 58

10) Karl Karstedt. Johannes Renner Livländische Historien 1556-1561. Lübeck 1953, lhk. 32
sama Friedrich Bienemann. Briefe und Urkunden zur Geschichte Livlands i. d. Jahren 1558-1561 II Bd. Riga 1867 lhk. II 7.

11) Полное собрание русских летописей XXI kd. II osa С. Петербург 1913, lhk. 655-662.
12) I. Kahk ja A. Vassar. Eesti NSV ajaloo lugemik I, Tallinn 1960, lhk. 135.

1590.a. koostatud Vaabina mõisa (Folvark Fabi) üksikasjalise kirjelduse järgi¹⁵⁾ kutsutakse kohta saksakeeles Kulzeniks. See asuvad Tartust 10 miili ja Kirumpäest 3 miili kaugusel. Mõisas leiduvat vana elamu lihtsa ahjuga ja laastkatusega. Siin on teisigi majapidamise hooneid, nagu aitu. Mainitakse üht kuuest ruumist koosnevat aita, mis asub ühise katuse all. Nende vahel asub vana mahajäetud kivist maja, millest ainult seinad on säilinud. Selle ehitas sama mõisnik, kellele kuulus Vaabina mõis. Peale selle leitud mõisa hoonete seas hobuse talle, köök, saun jne. Mõisa juurvilja aeda on ehitatud kivist kelder. Mõisa all olevat veski, see jahvatavat ainult oma vajadusteks, muud kasu sellest ei ole.

Nagu nähtub kirjeldusest, ongi taastatud mõisa hoonete vahel vana Tiesenhausenite poolt ehitatud kindlustatud elamu vare. 1590.a. oli see ehitus taastamata, nähtavasti ei osutatud varemele enam mingit tähelepanu, sest sellel polnud enam mingit tähtsust.

Rootslaste poolt koostatud 1627.a. maarevisjon¹⁶⁾ ei tea Vaabina kohta muud mainida, kui et see mõis on olnud vana Tiesenhausenite pärimõis: "Dieser Hoff und Gutt soll ein allt erbgutt der Thiesenhausen gewest sein". Poola ajal olid omanud mõisat Gotthardt Johan Thiesenhausen. Samas mainitakse ka mõisa veskit - "deBB hofes mühlstete."

Sama napsõnaline teade esineb ka 1638.a. revisjoni-raamatus¹⁷⁾.

-
- 12) Н.Костромаров, Литовская война, часть I, С.Петербург 1864 стр.35
- 13) Inv. star. 1582, lhk. 89
- 14) Stryk, Beiträge ... lhk. 200
- 15) Литовская метрика lhk. 377
- 16) RAKA f. 2325 s-ü 132 II Jordrevision handlinger, 1627 (fotokoopia) lhk. 254.
- 17) Liivimaa 1638.a. maarevisjon. ENSV Riigi Keskarhiivi Tartu osakonna toimetused. Tartu 1941. lhk. 51.

Kuna vana Tiesenhausenite aegne vare lammutati, on selgusetu. Juba 19. saj. alguses võis Kõrber kohal leida vaid rusuhunniku ja jälgi kraavidest. Hiljem on samale kohale püstitatud kivist härrastemaja, mis lõplikult lammutati 1967.a. uue Võru-Antsla tee rajamisel läbi mõisa pargi. Tee süvendi kaevamisel umbes 3 m sügavusel leiti pinnases vaid endise härrastemaja vundamendi osi ja selle all õhuke ne söestunud kiht, vist ainakene tundemärk 1558.a. põlemisest. Kuskil ei leidu vanu keskaegseid telliseid ega nende katkendeid. Urvaste kirikuõpetaja R.Kannukese teatel¹⁸⁾ olla kohaliku elaniku Luule Jaosaare suulistel andmetel Vaabina pargis asunud kahe või kolmekorruseline hoone, mille kive kasutatud Vaabina koolimaja ja selle läheduses asuva magasi-aida ehitamiseks. Ka praeguse Lümända jahilossist säilinud kahekorruseline kivist osa torniga on tehtud maakividest ja seestpoolt vooderdatud käsitsi tehtud tellistest (Osvald Ruveni suulised andmed).

Võib oletada, et endise linnuse rusudest saadud kive on kasutatud mainitud hoonete ehitamiseks ja neid on veetud veel kaugemalegi.

Mõisa alalt, endiste hoonete asemelt leitud suurema-formaadilised tellised ei pärine keskajast, need on valmistatud hoopis hilisemal ajal.

Kunstiajaloolase A.Tuulise teateil olla varemil aastail leidunud väheseid jäänuseid vanast linnuseehitusest¹⁹⁾, kahjuks ei anna ta leiust lähemaid andmeid.

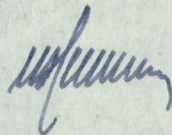
18) Urvaste õpetaja R.Kannukese kiri autorile 9.veebr.1973.a

19) A.Tuulise. Die Burgen in Estland und Lettland. Tartu 1942, lhk. 266.

Linnuse ala kirjeldus.

Linnuse ala on moodustanud mõisa pargis künkana tõusev ala, mille lõunajüljel asub kaheastmeline perv, mis näib kunstlikult kaevatuna. Samasugune järsak asub idaserval. Läänepoolisel serval on leida vaevaltmärgatav kraavi ase. Veel enne 1967.a. asus künka pervepoolisel osal endise mõisa härrastemaja poolik osa. Seoses 1967.a. läbi mõisa pargi rajatud uue Vaabina-Antsla teega, kaevati künka keskosa teesüvendiks läbi, mistõttu lammutati ka nimetatud härrastemaja osa. Künka lääneosas asuv lohk on jäänus endisest mõisa-aegsest keldrist. Künka jalamil perve all asub paisutatud veskijärv. Teise, praegu kuivaks lastud tiigi jäänuseid leiame künka jalami edelanurgas klubihoone taga pargis. Linnuse aseme idaosas on viimastel aastatel ehitatud kahekorruseline kivist elamu. Sama maja elanike poolt on künka idaserva kaevatud provisoorne kelder. Künka põhjaosas asub näotu laudahoone ja idaosas kivist ait ning kahekorruseline klubihoone. Põhjapoolses osas kraavide ega vallide jälgi ei esine. Künka kirdeosas leidub küllaltki huvitava kujundusega mõisa-aegne park, mis tasuks säilitamist. All künka jalamil asuvas paisjärvest voolab välja oja, millel on varem vesiveski töötanud, nüüd asub endise veski aseme läheduses Vaabina piimatööstushoone.

Linnuse täpse asukoha selgitamiseks tuleks ette võtta proovikaevamisi, näib, et hilisema härrastemaja ehitamisel on eemaldatud linnuse vundamendiosi ja rikutud salapärast kultuurkihti.

Tartus, 18. apr. 1973.a.

K a s u t a t u d k i r j a n d u s .

Käsikirjalised allikad:

U.Hermann. Burgenlexikon für Estland, Tartu 1938. Käsikiri autori kogudes.

O.Huhn. Topographisch-Statistische Beiträe des Dorpt. Werroschen Kreises 1821. Käsikiri Latv. Centr. V.V.Arhiivs f.6810 n. I s-ü 19.

Jordrevisjon handlinger 1627. Fotokeopia RAKA f2325 s-ü I32 II

Invertarium der Starostei Dorpat 1582. Koopia TA Fr.R. Kreutzwaldi nimel. Riiklik Kirjandusmuuseum ŐES, M : A I68 : I. Ed.Ph.Körber. Vaterländische Merkwürdigkeiten I 1802, Käsikiri TA Fr.R. Kreutzwaldi nimel. Riiklikus Kirjandusmuuseumis ŐES, M : A.

Литовская метрика 1530 originaal Москва, Центр.Гос.

Архив Древних Актов 389 577.

Arminn Neumann (Tuulse) Eesti lossid, kronoloogia ja plaanitüübid. Magistririi 1934 TRÜ Teaduslik Raamatukogu.

Trükised:

Archiv für die Geschichte Liv,- Esth- und Curlands. Bd VI, Reval 1851.

Fr. Bienemann. Briefe und Urkunden zur Geschichte Livlands i.d.Jahren 1558-1562 II Bd. Riga 1867.

J.Kahk ja A.Vassar. Eesti NSV ajaloo lugemik I, Tallinn 1960.

Karl Karstedt, Johannes Renner Livländische Historien 1556-1561, Lübeck 1953.

Н.Костромаров. Литовская война, часть I, С.Петербург 1864
Hans Kraus, "Vene-Liivi sõda (1558-1561)" Tartu 1924.

Liivimaa 1638.a. maarevisjon. ENSV Riigi Keskarhiivi Tartu osakonna toimetused, Tartu 1941.

Karl von Löwis of Menar. Burgenlexikon für Alt-Livland, Riga 1922.

Полное собрание русских летописей

XXI kd. II osa.

С.Петербург 1913.

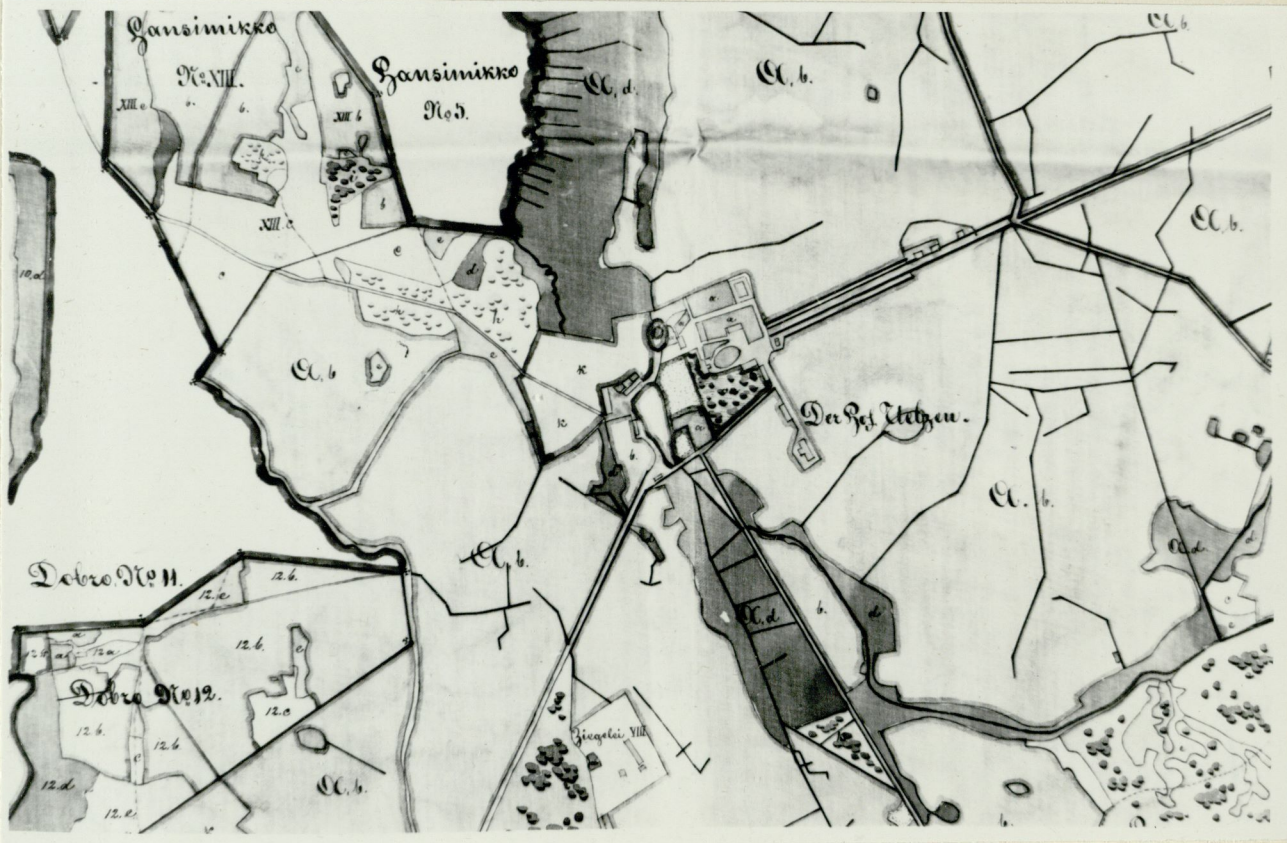
L.v.Stryk, Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands
I, Dorpat 1877.

A. Tuulse, Die Burgen in Estland und Lettland, Tartu 1942.

Koguteos Besti II "Võrumaa" Tartu 1927.

PILTIDE NIMEKIRI.

1. Valjavõtte Vaabina mõisa plaanist 1889.a.
RAKA fond 2486 n.3 sü.239.
2. Vaade end. vasallilinnuse asemele kagust. Künka harjal
näha endise härrastemaja säilinud osa.
Foto: U.Hermann, 1959.a. aprillis.
3. Läbi Vaabina linnuse aasme rajatud Võru-Antsla tee.
Vaade lõunast. Vasemal endise härrastemaja osa
lammutamisel varisenud rüsu.
Foto: U.Hermann 1967.a. aug.
4. Uue tee rajamisel läbi kaevatud künka idapoolse osa.
Vaade lõunast. Kaevandi nõlvas paljandub endise
härrastemaja vundamendi kive.
Foto: U.Hermann 1967.a. aug.
5. Uue tee rajamisel läbi kaevatud künka lõunapoolse osa.
Vaade lõunast. Kaevandi nõlvas paljandub endise
härrastemaja kivirüsu.
Foto: U.Hermann 1967.a. aug.
6. Detailne vaade künka läänepoolse osas tee süvendi kae-
vamisel päevavalgele tulnud endise härrastemaja
vundamendi alusest. Selle all leitud õukene tu-
hakiht, arvatavasti pärinev endisest vasallilin-
nuse ajast. Vaade idast.
Foto: U.Hermann 1967.a. aug.
7. Detailne vaade künka läänosas tee süvendi kaevamisel
päevavalgele tulnud endise härrastemaja vunda-
mendi jäänestest. Selle all leitud õukene tuha-
kiht. Vaade idast.
Foto: U.Hermann 1967.a. aug.
8. Vaade Vaabina vasallilinnuse asemele lõunast 1972.a.
detsembris. Künkal künkast läbikaevatud teesü-
vend. See veskijärv.
Foto: U.Hermann 1972.a. dets.
9. Vaade vasallilinnuse asemele lõunast. See veskijärv,
sellest vasemale asus varemalt vesiveski.
10. Vaade vasallilinnuse asemele lõunast, üle veskijärve.
Künka harjal asus veel enne uue tee rajamist
endise härrastemaja osa.
Foto: U.Hermann 1972.a. dets.

14
6

7

